

Мій син ¹

У кожної людини в житті є своє призначення

Саша народився 8 червня 1975 року, між державними іспитами, які складала мама. Закінчив перший свій університет у мамі, в Полтаві. «Політекономію» здав з мамою, а «науковий комунізм» здавати відмовився і вирвався на свободу. Народився. Вже у віці 20 днів приїхав з мамою у Станицю, де і зареєстрували його народження. Спека була надзвичайна. Але Саша був спокійною дитиною.

На другий рік влітку — все в руках з землі: жаби, черв'ячки з городу («червак!, баба»). Дитинство провів в городі, тобто біля живого. Любив бешкетувати, приносячи тітці жабу. Бабуся — ветлікар — часто брала його на ферму. Вірила, що буде також ветеринаром. Тато любив дивитися на машини, а Саша завжди цікавився рослинами і тваринами. Всі телевізійні передачі про природу — як «Отче наш». Все «ковтав» і все таке любив. Щоправда, Андрія Гапченка трохи критикував, але коли вже виріс.

Жуки, метелики, черв'ячки у руках — з пуп'янку, від народження. З садочком не складося, за Сашею доглядала прабабуся (бабуся тата), а коли вона пішла з життя, спробували віддати дитину в садок. Перша ж пневмонія «поставила хрест» на цій ідеї. Для догляду за сином привезли бабусю з Полтави. Ще й бабуся по матері (ветлікар) займалася Сашком і «тягала» за собою на роботу до корів. А там, на фермі, Саша (тоді йому було чотири роки) наводив порядок і про все розпитував: про квіти, корів, дерева. І далі так було: батько з Наталкою (сестрою) ловили рибу, і він все на луці щось збирає. І мамі привезе квітку. Характерний епізод — бабусю в селі під Полтавою завжди просив поводити околицями, подивитися на природу, і розпитував: що за рослини, які тут є тварини. Любив ходити до річки і ставка.

Залізо, машини і все подібне дуже не любив. Батько ображався, але Саша навіть не дивився на батьківський мотоцикл, як не любив потім і шкільну «автосправу». Іграшки — тільки тварини, традиційні м'які радянські ведмедики, мавпочки і песики на колесах. Ведмедик був не плюшевим, але кудлатим, і він був самим улюбленим. Котів і псів за хвосту не тягав. Собак любив, і вони його приймали і пащу не розкривали. Були і кури, і кролі; їхньої крові не боявся, якщо це було потрібно.

З малих літ йому було не все одно, скільки місяців в році, які на другий тиждень уроки, де знаходиться Париж. Вчився легко і цікаво, але не завжди на «відмінно». Мама не примушувала, знав би суть. Математику не любив, зате біологію, ботаніку — це було його. Подобалися також історичні факти, книжки. Хоча твори і фантазії не дуже давалися, але розповідав цікаво. Та й почерк: дрібний і далекий від каліграфії. Щоденники почалися в інституті. Лірику та інше не вів, а все інше писав: записи (про спостереження у природі) відразу став вести як спеціаліст. Коли були поїздки класом — завжди їхав. Київ, Ленінград, який пам'ятав особливо (Петергоф, парк, фонтани, знову ж квіти!) і згадував завжди. З захватом готувався до кожної подорожі, хотів побачити якомога більше.

У школі завжди брав участь у святкових ранках, у старших класах наш «Поль Робсон» (тоді популярний артист з низьким голосом (але Саша не мав слуху)) — був незмінним Дідом Морозом. Вечори любив. Вірші запам'ятовував швидко, починаючи з дитячого Чуковського «У мене зазвонив телефон». І з дитинства демонстрував феноменальну пам'ять. Його завжди кликали на свята у школі та палаці піонерів декламувати вірші.

¹ Розповідь мамі записана з її слів, після поминального вечора. — *Прим. ред.*

До навчання у школі хлопці завжди товклися у нашому дворі.... Гralися в настільні картонні ігри. Приходили і старші. Але вже в школі друзів було небагато. Домосід. На танці не ходив, хоча всі туди бігали. У Станиці мав лише двох-трьох приятелів. Сперечався, але не бився, завжди гуманітарив, впевнити і захопити умів. Ще й як! Причому спокійно, без насильства. Його цінували шкільні викладачі за чуйність, готовність завжди допомогти. І вчителі, і «домопіонерівці» при організації будь-якої акції чи імпрези без нього відчували себе незатишно. З ним було добре і надійно, без конфліктів.

Дуже великим акуратистом не був, але кожна річ мала своє місце. Знав, що де лежить. Педантичності не було, але порядок — так, щоб все було зручно і під рукою — так. Іноді щось десь забуде. Планувати все любив. Все «розкладав по полицках». Певний план мав і при зборах у поїздку, і при варці-жарці. Якщо за щось брався, то до повної перемоги, реалізуючи весь задум. Не любив що-небудь кинути, не доводячи справу до кінця. Хоч по дому, хоч по науці міг просидіти до ранку. Це не було якимось принципом. Може довго лежати, а потім, наприклад, до кролів або городу і, поки все не зробить, не зайде в дім. Ділити справу на багато шматочків не міг. Наприклад, не буде копати город за кілька підходів. Якщо брався за справу, то волів довести до кінця одразу.

Факультет вибирав не довго, бо хотів займатися всім, що пов'язано з природою. Іти працювати у школу хотів у міру. Але знайшов себе. Сашу викладав географію і біологію. Вмів зацікавити. З дітьми тримався на рівних, за що, напевно, його і любили. І сніданок на багатті зготує, і каструлі почистить, і вечірку влаштує. Спілкування з ним було для них завжди радісним. Все село раділо, тусувалися на вечорах не лише школярі.... Одна з мам розповідала, що її пустун повністю змінився дякуючи Саші. Коли Саша пішов зі школи, у заповідник, учні плакали за ним. Його ухід зі школи був для всіх шоком. В одну мить всі зрозуміли, що втратили не тільки вчителя і цікаві уроки, але й походи, вечори і конкурси.

Почуття відповідальності і справедливості було його невід'ємною частиною. Це було від народження, цьому його не вчили. І разом з тим, це все було і в нашій родині. Завжди обурювався несправедливістю. Що вже говорити про справу директора заповідника, якого несправедливо загнали! Скільки переживав разом з Форощуком про долю заповідника та його директора, Борозенця! Так само було, коли не давали добро на Сашине зарахування до інституту: декан, Віктор Федорович Дрель, тоді (і не тільки тоді) підтримав. Але скільки пережив! Злих обходив. Жах як не любив підлих, ніколи спокійно не переносив несправедливість. Скільки нервів через те поспував!

Спеціалізація явно проявилася тільки в інституті. Знав добре географію, але більше — біологію. Визначився в науці — як біолог — після зустрічі з Ветровим, але залишався все рівно загальним біологом. Знав і птахів, і риб, і рослини, і звірів. Професійний інтерес і заняття виникли після зустрічі з Вами. Захопившись теріологією, зберігав інтерес до інших наук, що продовжував у своїх учнях. Планував їхню спеціалізацію у різних галузях (Сергій Глотов як ентомолог, Володя Артюченко як орнітолог тощо). Казав, що потрібно уникнути професійної «тісноти». В останні роки Сашине коло спілкування було не вдома і не в Станиці, додому приходив лише відпочивати, на вихідні. Тому не все бачила, хоча більшість новин знала з його розповідей. Більшість друзів були в інституті та в академії. Вище всього цінував Вас. Про Вас говорив багато і багато різного цинив, старався наслідувати. У тому числі запоем займатися тим, у чому відчував професійність і чим хотів займатися.

До школи — Теріологічної — щоразу готувався довго, планував і готував зустрічі з усіма. Статті, передачі, дані, зразки, презенти. На Теріошколу прагнув всією душею. Це завжди його гріло і надихало: спілкування, коло друзів, нові плани. У нього було своє призначення. Якому не вчать і яке не втокмачують в голову. Свій світ, у який прагнув сам. В нашому домі Сашині друзі були завжди, починаючи з інституту. Далі — в Києві, на Школі — йому зустрічалися друзі, з якими йому було цікаво: Ігор Дикий, Ярік Петрушенко, Дмитро Пилипенко, Богдан Мельниченко. Потім — учні, і з кожним вмів говорити, зацікавлювати, знаходити спільну мову. Скільки побувало вдома, і до скількох їздив сам!

Йому завжди допомагали уміння спілкуватися, триматися на людях (починаючи зі шкільних свят), відмінна пам'ять, потужна внутрішня робота. Правил не вчив, вони були у підкірці: і правила граматики, і правила хорошого тону. Людина, яка любить техніку, може не помітити, як, скажімо, на вас «сидить» сорочка. А людина, яка любить природу і квіти — помітить завжди! Це і є прагнення до краси й ідеалу. Саші це було властиве завжди. До своїх рідних був уважний, відносився з повагою і любов'ю. Зі своїх поїздок, а їх було багато, завжди привозив гостинці. До бабусі й дідуся в Полтаву ніколи не їздив без подарунків. Був у них нечасто, але завжди допомагав їм по господарці.

Практичність була у всьому, але жив не цим. Гроші і витрати планував, але це було паралельною бічною лінією. Йому завжди на все вистачало. Навіть у самі бідні дні. Не любив брати чуже, ділився своїм. Саша все, що слухав, всмоктував і залишав в собі; все в потрібний час впливало. Але нічого особливого: геній, талант і таке інше — не його. Звичайний і небалуваний, але дуже розумний хлопчик.

Щодо пристрастей — дуже багато читав, часто до півночі. Все, не тільки біологію, любив фантастику, історичні твори і детективи. Найулюбленіші книжки — Джеральда Дарела, зокрема «Моя сім'я та інші звірі». І все ж Дарельського фанатизму не було. Та все, що читав і що збирав, — і фотки, й історія, і мандри, і все інше, що любив — все було пов'язано з природою. Книжки «ковтав»! Від корки до корки і схоплював все швидко: країни, латина, тварини. Цікавило все. Взявся б за орнітологію — було б все так само. Коли взявся за «летючок» (кажанів) — теж «всмоктував» все про них, і матеріал сам йшов до нього. Міг бути і ботаніком, і географом. Став теріологом і краєзнавцем. За що його всі і цінували.

Людмила Кондратенко

Володар Степу

Шлях у вічність лежить через смерть...

Сашко Кондратенко палко любив свій край, свою землю, свій Степ... Він прекрасно знав кожний заповідний куточок луганського степу. І не лише луганського. Тому що пройшов не один кілометр у спекотний літній день під пекучими променями сонця, пролив не одну краплину поту, переносючи на своїх плечах у наплічнику важкі пастки на гризунів для своїх досліджень. Сашко був дослідником з великої букви, фаховим теріологом і загалом висококласним натуралістом. Він не лише прекрасно знав теріофауну краю, а й прекрасно орієнтувався в орнітофауні, герпетофауні, іхтіофауні та флорі регіону. Саша нутром відчував де шукати той чи інший, рідкісний для регіону і для науки, вид — чи це сліпачок, чи мишівка Штранда, чи вухатий їжак, чи перегузня... Він був здатен ловити їх голими руками, задля науки, не дивлячись на покусані гострими іклами перегузні долоні рук. Сашко знайшов себе в зоології, він займався тим, що любив, до чого лежала його душа! Пройшов велику школу в Луганському заповіднику, де сформувався як справжній науковець, увібравши сонячну енергію Степу, з якою завжди ділився з друзями, колегами і студентами.

Саша любив спілкування, вмів організувати біля себе молодь, студентів. Мав здатність заразити їх «вірусом біології», без чого не можна стати справжнім дослідником. Сашка Кондратенка знали скрізь — від «Дикого Заходу» до «Далекого Сходу» України, від туманних лісів Поліського заповідника до берегів Криму. Усюди він залишив частинку свого гарячого козацького серця. Спитаєте, чому козацького? Тому що жив і виріс у справжній козацькій станиці — в Станично-Луганському. Гени не обманеш... Це було видно неозброєним оком, як віддано Саша любив Степ. Він навіть за своє коротке життя так і не побував за кордоном. Головне його туди ніколи не тягнуло. Пам'ятаю з ним одну розмову на черговій теріошколі, коли Саша сказав мені, що його мета спочатку об'їздити і побачити усі заповідні куточки України, «... *навіщо десь далеко їхати, якщо тут ще так багато цікавого і недослідженого!*». Шкода, але так йому не судилося довести свій задум до кінця...

Познайомилися ми з Сашком в 1998 році на 5-й (ювілейній) Теріологічній школі на біостанції в Гайдах, де нас гостинно приймав Віктор Токарський. Зустріч із Сашею була однозначно подарунком Долі... Про теріошколу я взагалі випадково прочитав у «Віснику зоології». Будучи на той час аспірантом першого року навчання, мріючи стати теріологом, без жодних вагань, з благословення і з допомогою свого керівника Євгенії Сребродольської, вирішив їхати. Через скрутне матеріальне становище, на той час відчутне для усіх, прийшлося добиратися зі Львова до Харкова в загальному вагоні. І ось я, виснажений важкою дорогою, стою біля воріт біостанції в Гайдах. Першим кого я зустрів того сонячного і прохолодного осіннього ранку, був Саша Кондратенко разом з паном Анатолієм Волохом. Вони були в білих медичних халатах з горнятками кави на підносах. З їх розмови я зрозумів, що хлопці йдуть когось реанімувати... Чесно кажучи, по своїй наївності, я подумав що це — медпрацівники станції, і чемно спитав їх, де тут повинна проводитися теріологічна школа-семінар. Коли вони вчули, звідки я приїхав, дуже здивувалися і відразу обдарували мене увагою. Я побачив, що потрапив у колектив справжніх польовиків-зоологів, які є веселими людьми і дотепними в жартах. Саша з Анатолієм Михайловичем одразу поселили мене до себе в кімнату (її роль виконував медичний ізолятор, звідки вони і взяли свою екіпіровку). Незабаром з'явився і батько Теріошколи, сам Ігор Володимирович Загороднюк з Вікою Слісаренко. Разом з ними до нас приєднались Інна Зеніна, теріолог з Білорусі, та Василь Покин'ячерда з дружиною, із Карпатського Біосферного заповідника. Влаштований на свіжому повітрі сніданок експромтом ще більше зблизив усіх нас.

Потім було багато цікавого і нового для мене. Це і цікаві доповіді теріологів з різних куточків України, і екскурсії на Сіверський Донець, і вперше побачені вольєри з живими байбаками, і нічні екскурсії під егідою «Ночі кажанів». Море інформації, цікаві методики, знайомства з новими людьми. І завжди поряд зі мною був Сашко Кондратенко. Він знайомив мене з колегами, розповідав цікаві історії про попередні школи, був поводитирем на цій першій для мене теріошколі. Він ніби взяв наді мною шефство. Цей тиждень сильно здружив нас. Тут же я побачив його і як фахівця-теріолога, під час демонстрації, разом Олександром Зорею і Володимиром Нагловим, відлову і розтинів мишовидних гризунів. Сашко впевнено і швидко робив розтин і тушки гризунів. Потім, я спостерігав його витривалість і сумлінність роботи, коли разом з Ігорем Загороднюком і Сашею залишилися ще на день в гостях у Володимира Наглова. Сашко з величезною наполегливістю разом з Ігорем передивлялися і вимірювали тушки гризунів і кажанів в Харківському природознавчому музеї. Потім незабутній день народження Володимира Наглова і Свято пожежників Харкова, в якості «салюту» до якого ми спостерігали велетенську пожежу на хімзаводі з вікон висотного будинку, з анекдотичною ситуацією, коли усі сприйняли випадково «вибиті» мною роликові двері (вони ж без завіс) як наслідок вибуху на заводі і обвал будинку...

Саша був дуже вихованою людиною. Він вмів знайти час і приділити увагу старшим за віком учасникам школи і одночасно завжди встигав бути серед молоді, як добрий організатор і лідер. Він відчував коли потрібна його допомога на підсвідомому рівні і не чекав коли його попросять про допомогу, а просто вмів вчасно допомогти. Його любили усі без виключення, він свого роду був тією «родзинкою» колективу, якої тепер так не вистачає...

Час минає швидко. Школи пролітали одна за одною. Тернопільська школа — коли Саша мав змогу перший і останній раз поспілкуватися з професором Костем Татариним. Кость Андріанович, колишній фронтовик, поважав справжніх зоологів-польовиків і особливо любив молодь, бо сам, не дивлячись на роки, почував себе молодим. Спочатку навіть виникла суперечка між ними, але це ще більше імпонувало Татарини, він любив людей з власною точкою зору. І в кінці спілкування професор вирішив перевірити, який із Сашка польовик. Він налив два гранчаки горілки і Сашко разом з зубром зоологічної науки, випив настоячи їх вміст. Саша потім не раз з гордістю згадував цю зустріч. Татарин, після цього сказав, що Кондратенко є справжнім зоологом. Потім нас чекав маленький, як рукавичка, проте, зігрітий теплом господарів біологічний стаціонар в ентомологічному заказнику «Голицький». Попри його маленькі розміри, молодь була особливо задоволена, так як усі ми мешкали у напівгорищному приміщенні і спали в спальниках на сні. Це було романтично і весело. Сашкові жарти не давали нам заснути, і ляпас, який він отримав в темноті незаслужено (то призначалася мені) від симпатичної Еріки Вароді, ще більше розвеселив народ, до болі в животах. Потім — цікаві підземні екскурсії в печери Поділля. Там Сашко вперше відчув себе спелеологом, завдяки фаховим провідникам і його вірним друзям Яріку Петрушенкові, Оксані Бобковій та Володі Тищенко.

За рік нас чекала зустріч із Сашою на Поліській землі в гостях у Сергія Жили. Сашко тоді запізнівся і приїхав пізно вночі. Я добре пам'ятаю, як усім його не вистачало, навіть, якись півдобри. Кожен запитував мене: «а Кондратенко буде?» І ось він виходить із УАЗа, посоліднішав, у зимовій шапці з фредки. На цій школі я весь час його по-дружньому підколював через його солідний вигляд. І знову цікаві зустрічі, виїзди до лісу в пошуках вовків. Вечірні ваблення виттям вовків разом з професором Єнжеевським. На цій школі Сашко дозріває як організатор наступної, 8-ї Міжнародної теріологічної школи у себе в рідному сонячному Степу. Він змінює правила проведення теріошкіл, проводячи її не як завжди, восени, а весною, коли Степ цвіте у всій своїй красі. Він хотів показати усім Степ саме таким. Сталося так, що я приїхав лише на другий день. Сашко спеціально приїхав на машині з заповідника до Луганська, щоб персонально зустріти мене. Він виглядав виснаженим. Проте, мій приїзд відкрив в ньому друге дихання, і він почав усміхатися. Не дивлячись на обмаль часу в нього як у організатора, він встигав приділити увагу кожному персонально. Незабутніми були екскурсії, які він провів для нас по Степу.

Тоді я вперше побачив, як виглядає ковиловий Степ, побував у байрачному лісі. Він був не просто організатором теріошколи, він був *Володарем Стену*!!! Я це відчув на закритті школи, коли на самому світанку після урочистого бенкету ми вдвох вийшли в Степ зустріти сонце. Сашко в цей момент був максимально відвертий зі мною. Він поділився своїми переживаннями і життєвими проблемами, які накопичилися за цей час. Він переживав за стан здоров'я рідних і, зокрема, мами, яку дуже любив. Проте, він завжди був оптимістом. І зустрічали схід сонця ми з козацькими піснями на устах, з надією в новий гарний сонячний день, який принесе нам багато цікавого і нового.

Потім, я мав змогу познайомитися з батьками і сестрою Сашка, так як ще на день разом з Ігорем Загороднюком залишився у нього в Станиці. Батьки Сашка — напрочуд щирі і прості люди. Мати, Людмила Олександрівна, сприяла усім його починанням, розвитку як фахового науковця-зоолога. Батько, Віктор Володимирович, справжній трудяга, що працював на благо родини. Тоді відбулося моє знайомство з зоокутком родини Кондратенків. Це, в першу чергу, домашній улюбленець, можна сказати член сім'ї — бабак Боба, якого Сашко любив найбільше. І мале зайченя, що помічалось на долоні. Крім тварин, у нього були грядки з рідкісними степовими видами квітів. І за ними він також доглядав, не менш, ніж за звірятами.

На урочистому бенкеті під час закриття Луганської теріошколи у Сашка народився тост, який став традиційним на усіх наступних теріошколах — «За Дикий Захід і Далекий Схід України». Сашко урочисто передав мені (Дикому) естафету. Вже за рік я зустрічав його разом з усіма колегами у рідному мені Львові, в околицях якого — у заповіднику «Розточчя» — проходила ІХ теріошкола. Якщо школа у Сашка була одна з найтепліших, то у мене відбулася одна з найхолодніших теріошкіл. Проте, Кондратенко допомагав мені зігрівати усіх теплим словом і гарячим жартом. Чого лише вартували ввечері, після доповідей, його «циганочка з виходом» з оголеним торсом при низькій температурі повітря, коли усі гуртом збиралися біля гітари. В усіх випадках, коли в організаційному процесі я щось не встигав, Сашко вчасно підставляв своє плече і брав ініціативу на себе. Особливо це всі відчули під час екскурсії на Великий Європейський вододіл. Коли я фізично звалився з ніг, він одразу взяв усю екскурсію на себе. Його не потрібно було просити. Все розумів без слів...

Кожна поїздка його до Львова сприяла тому, що Сашко все більше закохувався у стародавнє місто. Наш добрий колега з лісотехнічного університету Іван Васильович Делеган, постійно жартував, чіпляючи Сашка, про те, що його потрібно терміново одружити у Львові. Сашко був веселою і життєрадісною людиною. Він любив жартувати і завжди це робив напрочуд вдало. У кожній ситуації в нього були свої веселі приказки і поговірки.

Вже на 10 Теріошколі, в гостях у вельмишановного Альфреда Дулицького Кондратенко буквально ожив на очах. Він був веселим і дотепним. Відразу було відчутно, що Сашко скинув тягар захисту дисертації. Всі ті випробування залишилися позаду. Погода увесь час сприяла гарному настрою. Численні екскурсії у природу надихали Сашка на грандіозні плани. Було відчутно, що він не збирається зупинитися на досягнутому. Він задумувався про написання докторської дисертації. Було видно, що це цілком йому під силу. На той час з думкою Сашка Кондратенка вже рахувалися відомі фахівці зоологи. Його вважали практично єдиним фаховим теріологом і знавцем Степу східного регіону України. Приємно було бачити в Криму Сашка таким піднесеним. Як завжди, з ним було багато молодих колег з його краю, прізвища яких стали відомі для широкого загалу завдяки Кондратенку, це і Михайло Кослесніков, і Дмитро Пилипенко, і Богдан Мельниченко. На Кримську теріошколу Сашко скликав і об'єднав довкола себе представників з усіх заповідних куточків степового регіону України. Тут були і Володимир Тимошенко із «Хомутовського степу», і Євген Боровик із «Стрільцівського степу», і Віктор Сіренко із заповідника «Кам'яні могили».

Добре запам'яталося, як на екскурсії до Великого каньйону Криму я вирішив викупатися у так званій «Ванні молодості». Вода в ній була не дуже тепла (близько + 9 C⁰). Сашко подивився на мене скептично, як я роздягаюся до плавок. Він жартував, що якщо я довго буду сидіти у воді, то маю шанс так омолодитися, що можу перетворитися у немовля в пелюшках. Що тоді вони будуть зі мною робити...

Усі з цікавістю спостерігали, чим усе це скінчиться. Але коли я з криком шубовснув у воду, Сашко не витримав і, скинувши свій одяг, приєднався до мене. Усі сміялися з нас, говорячи, що прийдеться з канйону виносити двох немовлят, Ігоря і Сашка. На одній із святкових вечерь, коли господарі школи частували нас смачною зайчатиною, приготовленою в рисі із барбарисом, за веселими дружніми посиденьками Сашко не переставав жартувати. Казав, що цей заєць, судячи з усього, так швидко приготовлений, таки не встиг і нявкнути... Взагалі, на рахунок їжі, він був гурманом і міг похвалитися серед колег, яких вже нічим не здивуєш, смаковими якістьми тих представників теріофауни, яких точно ніхто не куштував в приготовленому вигляді.

Якщо згадувати все, що було на кожній з теріошкіл, то певно потрібно писати про кожну школу окрему книгу спогадів. Для тих, хто не знає, скажу, що Теріологічна школа-семинар триває майже цілий тиждень. З одного боку, цей тиждень в насиченій програмі роботи пролітає, дуже швидко, як один день. Проте, спогадів вистачає на цілий рік, коли з нетерпінням чекаєш наступної зустрічі з колегами і друзями.

Десята теріошкола в Криму стала останньою зі шкіл, на якій ми були разом. На наступну теріошколу, в Ландшафтному парку «Гранітно-Степове Побужжя» в Мигії, я не зміг приїхати. Сашко був там і прикладу немало зусиль для її проведення. Однак, це не була остання наша з ним зустріч. Попри зустрічі на теріошколах, ми нерідко бачилися з Сашком і у мене у Львові, і в Києві. Добре запам'ятався Сашко усій моїй родині, коли приїхав разом із Ігорем Загороднюком на моє весілля. Сталося так, що ми розминулися на вокзалі, і я поїхав назад на роботу. Потім дізнався, що хлопці, все таки приїхали і чекають на вокзалі. Їдучи у маршрутці за ними на вокзал, я помітив через вікно їх лиця у вікні трамваю, який стояв на зупинці. Швидко на вимогу зупинив маршрутку і встиг заскочити в останні двері трамваю, який вже рушив. Сашко з Ігорем мене не бачили, і я з останніх дверей вагону швидко пробрався до них. Вони нічого не передчуваючи, уважно розглядали пам'ятки архітектури у вікно трамваю. Розлючений біганиною за ними, напівжартома я схопив обох за плечі з вигуком — «Зараз так би і повбивав Вас обох!». Ігор одразу подумав, що вони напоролися на контролерів. Але найкращий варіант був у Сашка: «Казали мені, що у Львові небезпечно говорити російською мовою. А тут не встигли і зупинки проїхати від вокзалу, як вже хочуть вбити...». Ох і насміялися ми досхочу з цих Сашкових приколів. На весіллі Сашко теж був у центрі уваги, особливо уваги дівчат. Він не пропустив жодного танцю і конкурсу, демонструючи свою витривалість і майстерність. І запам'ятався усім своєю веселою вдачею.

Потім було ще кілька поїздок до Львова, але усі вони були ділові, пов'язані із з університетською діяльністю Сашка. Під час них він був перевантажений справами. Хоча при цьому не втрачав почуття гумору. Найбільш закарбувалася у пам'яті поїздка Сашка до Львова під час його відпустки у серпні 2004 року. Він повертався з Ужгорода, де разом з Ігорем Загороднюком їздив в експедицію на Тису і готував нариси до Червоної книги. Приїхав у Львів певно не лише подивитися на місто: основна його мета була «реанімувати» мене після першого не зовсім вдалого передзахисту кандидатської. Сашко і Ігор на той час вже мали стенограму цього першого передзахисту і розробили план подолання проблем. Ігор поїхав далі на Краків, де мав роботу, а Саша залишився зі мною допомагати. Йому це вдалося. Заряджений позитивною енергією сонячного Степу, він передав шматочок цієї енергії мені, надихнувши на продовження і логічне завершення розпочатої мною справи.

Зроблено було багато. Він був щасливим в ці дні, бо нікуди не спішив, не мав ділових зустрічей. За цей час Сашко встиг усе — прочитати та відредагувати всю мою дисертацію, походити старовинними вулицями Львова і побавити моїх малих сина і доньку. Було видно, він любить дітей (Хочу додати, що іграшки, які Саня подарував моїм малечам, є одними з їх найулюбленіших). Навіть ввечері, коли телефонував до мами в Луганськ, то вихвалявся, що вже вмів бавити малих дітей. На що мама, зробивши паузу, натякнула йому, що давно вже пора йому задуматися про своїх дітей. Але Сашко, як завжди, жартома відповів, що пальму першості у цій справі він віддає молодому подружжю, а зокрема рідній сестрі Наташі з її чоловіком Сергієм, а він ще має багато справ.

Справи, плани, мрії — навіть на відпочинку він залишався вірний зоології. Саша не розслабляється ні на мить. Під час екскурсії на Високий замок — звідки видно, як на долоні, усе місто, Сашко звертає увагу по ходу в парку на велику кількість виноградних слимаків великих розмірів і одразу планує назбирати їх в день від'їзду для практичних занять із зоології в своєму університеті. Такі великі екземпляри на сході України є рідкістю. На екскурсії у Шевченківський Гай (музей архітектури і побуту) Сашко паралельно з пам'ятками дерев'яної архітектури розглядає і цікавиться великою кількістю кротовин та дивується великій кількості крота в нашому регіоні. Це тому, що в Степу кріт є рідкістю. Помічає кожную пташину, кожную живу істоту, яка стрічається на нашому шляху.

Його веселу вдачу запам'ятали навіть охоронці з прохідної біологічного факультету. Вони бачили Сашка всього кілька разів, але він закарбувався в їх пам'яті своєю неординарністю і гумором. Після цієї зустрічі була ще одна поїздка Сашка до Львова, восени. Вона була короткою і наповнена біганиною по установам освіти та проблемами по роботі, які Сашко разом із своїм колегою приїхали вирішувати до Львова. Так ми і не змогли спокійно поспілкуватися, через постійну спішку, яка супроводжувала хлопців до самого від'їзду. При цьому Саша забув у мене свою сорочку. Я ще подумав, що це привід для його приїзду, про який ми попередньо домовилися. Однак, це була наша остання зустріч...

Щоправда, після цього ми неодноразово телефонували один одному. Він страшенно переживав за мій захист. Навіть приїхав з групою підтримки в Київ на попередній захист дисертації, що зіграло свою позитивну роль. І до останнього дня він хвилювався за це. Подзвонив за три дні до трагедії і повідомив, що вже купив квитки на Київ. Розпитував, як мій настрій, підбадьорював веселими жартами. Домовилися, що зустрінемося у Києві після Нового року на моєму захисті. Хочу відмітити, що Сашко досить часто дзвонив друзям, не дивлячись на великі відстані і не рахуючи витрат на переговори. Цікавився їх справами, їх життям, що не завжди притаманно навіть людям, пов'язаним родинними зв'язками.

Захист відбувся, за який так переживав Сашко. Все пройшло добре, але його вже на той час не було серед нас. Вчений секретар прочитав Сашків відгук, який Саша надіслав заздалегідь для мене, чи не з найперших. Сашкові колеги і студенти, котрі приїхали підтримати мене на захисті, передали велику фотографію, яку він приготував мені в подарунок. Це був його ковиловий Степ на фоні заходу сонця. В цьому було щось символічне...

Сумна звістка про загибель Саші застала мене буквально на порозі квартири, коли я з моїм малим сином принесли додому молоду крислату ялинку на Новий рік. Настрій у нас був піднесений, бо ми купили найкращу смереку, яка була на базарі. І в цей час задзвонив мій мобільний. Розгублений і пригнічений голос Діми Пилипенка в слухавку сказав мені, що Сані Кондратенка більше немає... Я до останнього не хотів вірити в це. Жевріла надія, що можливо, він ще живий, але сильно травмований. Що можна допомогти... Але, коли я додзвонився до дому Сашка і сестра підтвердила цю трагічну новину, в мене десь всередині зробилося порожньо. Мимоволі згадалася картина, коли ми вдвох зустрічали сонце в Степу. Й досі не можу повірити в те, що його немає серед нас. Він був і залишиться тією невід'ємною частинкою свого сонячного Степу, його Володарем...

Ігор Дикий

Солнце

Есть такие люди, которые как солнце...

Есть такие люди, похожие на солнце. Рядом с ними тепло. Они дают свет потому, что иначе не могут. Рядом с ними спокойно. Они уверены в своей светлой силе и вселяют в других ощущение радости. Рядом с ними хорошо. Они знают, что добро вряд ли победит, но продолжают верить в людей вокруг.

Просто они наполнены солнцем и многим хочется быть с ними рядом.

Мы познакомились с Сашкой в 1999 году. Тогда я впервые поехала на Териологическую школу. И первым человеком, с которым я там встретила, был он. Помогал регистрировать участников конференции. Все было новым, непонятным и мне был очень необходим человек, который бы помог освоиться. Сашка стал им. Решал вопросы с командировкой, носил тяжелую сумку, рассказывал всякие байки, знакомил с другими участниками. Как-то сразу стал своим. Другом он стал уже позже, когда мы стали с ним видеться на разных конференциях.

Но первое знакомство запомнилось очень ярко. Солнечный отпечаток в темных коридорах памяти... «Солнце, послушай...», «Что ты говоришь, солнце?», «Посмотри, солнце, ...» — часто можно было услышать такие слова от Сашки. И вслед — искренняя солнечная улыбка, на которую всегда хотелось ответить.

Луганские степи получили свою долю солнца и тепла. Также согревала Сашкина улыбка и холодные зимы Полесья, и бесконечные дожди Расточья, и морозные берега Южного Буга. Всюду люди тянутся к солнечному теплу. У меня где-то внутри застрял солнечный кусочек. Мне есть что вспомнить, поэтому я вправе чувствовать себя счастливой.

Теперь я могу подумать о многих молодых исследователях-зоологах, вырастающих на просторах нашей страны. Мне их очень жаль. Они имеют шансы стать великими учеными. Но им никогда не получить в подарок его дружеской солнечной улыбки.

У природы свои законы. Когда гаснет солнце, его свет еще долгие годы продолжает освещать планеты системы. Солнечный свет дарить радость и согревает даже тогда, когда самого источника уже нет. Есть такие люди, которые как солнце...

Аня Зайцева

Кримські та бузькі зустрічі

Познайомилися ми з Сашком Кондратенко у Криму, на Х Теріологічній Школі. Тоді я вперше поїхала сама так далеко від Закарпаття познайомитися із людьми, які творять науку, праці яких відомі на всю Україну і не тільки. Із розповідей Ігоря Загороднюка про Школу — Зага, як всі «свої» його називали (з Ігорем ми разом їхали на цю незабутню зустріч), я знала, що на конференції буде багато науковців-спеціалістів, людей, які знають що таке робота в науці, а також — студентів і аспірантів, які лише починають. Знала, що люди, які збираються на Теріошколі — це велика родина, у якій панує домашній затишок і тепло. Саме тому я почувалася сміливо, поринаючи в новий колектив, оскільки знала, що ці люди, ця родина рада всім, хто хоче бути разом з ними, вчитися у них і працювати в тій же галузі.

По приїзду на біостанцію, де проходила конференція, я зустрілася лише з кількома людьми — організаторами конференції. Це були, крім Ігоря Загороднюка, славнозвісний Дулицький Альфред Ізрайлович і двоє працівників біостанції. Тільки встигла скинути речі, як Альфред Ізрайлович посадив мене за стіл, дав в руки списки учасників конференції, сказавши: «Будеш учасником поселять?». Я, звичайно, була щасливою, оскільки мене так привітно прийняли, і була потрібна моя допомога.

Отже, я реєструвала учасників і розселяла їх по дерев'яних будиночках, записуючи адресу кожного, номер кімнати, і, разом з тим, знайомилась. Пам'ятаю як Саша, стоячи в черзі, безперестанку шуткуючи, підганяв мене, кажучи щось на кшталт: «Пан Зоря, какою у вас довгий адрес...». Деякі учасники також підхоплювали, щось кажучи стьобом, і всі сміялися. У всіх був хороший настрій. Реєструючи, я вперше відчула єдність цього колективу, затишок. Здавалося ці люди мені рідні і я вже довго їх знаю, хоч, на справді, вперше бачу.

Саша був найяскравішим із всіх, він перший мені запам'ятався, хоч до його реєстрації вже поселилося чимало публіки. Саша вмів створити настрій, шуткуючи, своєю енергійністю. Він завжди був веселим, хоч у самого могло бути далеко не все гаразд. Пам'ятаю, як на Школі після вечері, коли частина учасників зібралися у одному із будиночків на традиційні вечірні відпочинки під гітару, Саша, побачивши як Заг горбиться, випрямляв його осанку, кажучи «Заг, выпрямьтесь! Ходите, как старый дед!» і демонструючи, як Ігор ходить. А у інший день підправляв йому сорочку, мовляв, доценти мають носити її на випуск. Після закінчення конференції, коли ми роз'їжджалися додому, всі прощалися у обіймах до наступної Школи. Саша якось особливо, не так як інші, тепло, по-дружньому обійняв мене, поцілував і сказав: «До встречи!». Я із радістю відповіла те саме і мені раптом стало дуже сумно, бо знову цих людей я зможу побачити лише через рік, а може й більше.

Наступного разу я зустріла Сашу на Поліссі, коли збиралися колеги на чергову зустріч групи HELP, тобто вовчатників та інших «хижатників». Цього разу Саша ділився емоціями. Зараз він на ходу міг зробити будь-яку доповідь, розповісти студентам на вибір тему з курсів, які він викладає, розповісти без ускладнень яку-небудь байку, чого ще півроку тому (так казав Саша) цього зробити не міг. Звісно, все стало легким, бо він почав викладати, складати свої програми курсів і т. ін.

Втретє моя зустріч із Сашком відбулася на Південному Бузі — наступній Теріологічній Школі. У Первомайськ я приїхала на день раніше, як і на минулу Школу, з «десантом» Оргкомітету. Але цього разу у мене була мета — зробити доповідь за темою своєї курсової роботи і відповідної статті, а також, як один з організаторів конференції, відповідати за харчування та житло учасників, скеровувати їх.

Саша приїхав наступного дня вранці. Такий же веселий, у відмінному настрої, яким я й сподівалася його побачити. Він привіз із собою у трилітровій банці мишівку — новий вид для фауни України, яку треба було везти в Ужгород для дослідів. До речі, мишівку, на пропозицію Саші, було названо «мишівка донська» (див. фотографії).

Далі все йшло за планом, як і на кожній із конференцій, аж поки у мене не виникли проблеми із куховаркою. Вона постійно вимагала оплачувати більше порцій, ніж було людей на сніданку чи обіді. В результаті грошей, які колеги склали на харчування почало не вистачати, і склалася ситуація, коли на два останні дні конференції грошей на їжу не залишалось. Мене розібрала істерика. Я не могла дати ради з грошима. Колеги, що жили зі мною в кімнаті взяли допомагати, але все одно нічого не виходило. Кошти розподілили та з куховаркою знайти спільну мову знову не вдалося. Я не могла підвести колег, а виправити ситуацію була не в силах.

Тут на допомогу прийшов Саша. Спочатку, заспокоївши мене, підняв настрій, розповівши кілька кумедних історій, а потім ми разом знову перерахували кошти, поділили на дні конференції, що залишились. І з куховаркою все вийшло. Потрібен був сильний тон. В результаті оргкомітет Школи вирішив змінити столову. Саня дуже допоміг. Ми знайшли неподалік невеличке кафе, де хазяйка погодилася нам готувати. Все стало гаразд. Знову повернувся спокій, хороший настрій. І з господинею ми подружилися.

Сашина енергія, усмішка і підтримка дала мені надію і впевненість. Я підтвердила собі істину вислову: безвихідного положення не буває і завжди є хоч один вихід, його потрібно шукати. Буває, цей вихід важко знайти, але він обов'язково є.

Коли людина допомагає іншій у важкій ситуації, не розбираючись хто вона їй — друг, знайомий чи зовсім далекий співбесідник, таку людину хочеться поважати і цінувати, бо сильні ми разом, всі різні, але щирі і чуйні, готові виручити у самій критичній ситуації. Ми цінуємо і любимо, гуртуємо навколо себе таких людей як Сашко. Поряд із такими людьми життя яскраве, насичене, здається легшим, і прожити його у такому колективі — справжнє щастя.

Ще пам'ятаю Сашу з «домашнього» боку, в Ужгороді, за електроплиткою. Він приїхав у гості до Ігоря і готував обід. Судячи з того, що не дозволив приготувати їжу Ігорю, Саша любив куховарити. Пізніше він сказав, що часто готує сам. Тоді я дізналася також, що Саша любить салат у великій кількості. Звичайно, тоді була велика робота: обоє працювали над нарисами до нового видання «Червоної книги України». Тоді мені навіть не вірилося, що ось так поруч можуть бути люди, які є авторами «Червоної книги». До того навіть не могла собі про таке подумати. Все було цікаво: і їхні суперечки, і спільні тексти, і дружній поділ авторства, хоча частину нарисів робили разом. А ще був виїзд на Тису, в зону нещодавньої повені, ще одна яскрава поїздка до Сашиної колекції подорожей. Фактично це була остання його експедиція. Після Тиси всі разом їздили до Романа Кіша подивитися на його живу колекцію цибулинних рослин. Саша обіцяв привезти йому дикі тюльпани зі Сходу. Не сталося. За рік я передала Роману кілька рослин тюльпана дібровного з Сашиної «альпійської гірки».

Ось і майже все, що залишилося у моїй пам'яті, але кожна наша зустріч, кожне спілкування були незабутніми.

Юлія Зізда

Спасибо, Саша! (памяти А. В. Кондратенко)

«Хомутовская степь», где я работаю, — редко посещаемый зоологами уголок. Было это в 2000 году. После полудня, в бухгалтерии, мне сказали, что приехал зоолог из Луганского заповедника и хочет меня видеть. Первое чувство — раздражение. В заповедники периодически приезжают видные ученые на один-два дня, делают открытия и уезжают. Но после рабочего дня мы таки встретились. Он оказался совсем не тем человеком, которого я ожидал увидеть. Было непонимание... Первые несколько минут. Молодой научный сотрудник живо интересовался, и не только фауной, а всем, что касалось природы заповедника и региона.

Довольно быстро стало ясно, что он очень активно участвует в оперативной работе Луганского заповедника и организации научной работы во всех трех его отделениях. Вопрос — ответ, вопрос — ответ. Он смотрел собеседнику прямо в глаза, проверял реакцию. Карие блестящие глаза буквально прожигали. «Да он же насквозь меня видит» — мелькнула мысль. После того, как я сболтнул глупость, Саша тактично замолчал. На следующий день мы прошли по заповеднику. Показал ему охранную зону и мое любимое место — Тацинскую балку. Выяснил, что Саша легко определяет птиц. Сказалась школа Ветрова.

Его командировка подходила к концу. Визит вежливости. Он у нас на кухне пьет чай и рассказывает о своих родителях. Как его мама любит маленького непослушного сурчонка, младшего члена семьи. Смотрел на него и думал: «Ничего-то ты не понимаешь». Появление этого человека в своей жизни я ждал последние 15 лет. Саша обладал многими полезными качествами: неподдельным интересом к людям, организаторскими способностями, желанием идти на сотрудничество, способностью к анализу и быстрому обучению.

Еще в университете мы мечтали о работе у себя на родине, о создании мощной научной школы. Но после выпуска все разъехались. Сейчас, сидя на кухне и глядя на него, понимал, что мечты начинают приобретать реальную окраску. Мы создали в Луганском заповеднике систему стационарных наблюдений. Кондратенко ее возобновил и расширил на три отделения. Мы мечтали о работе в регионе. Провели только несколько экспедиций. Кондратенко же работал по всему региону. Мы мечтали сделать лес Катарал в Провалье заповедным. Кондратенко писал статьи и предпринимал реальные шаги для этого.

Не знаю, кем он был для других людей: любящим сыном, хорошим братом, другом, коллегой. За столом сидел и пил чай наследник! В такие минуты понимаешь, что ты жил не зря. Вероятность появления ребенка, способного оценить твой труд и принять твои взгляды, по теории вероятности, минимальна. Поэтому встреча с человеком, которым будут востребованы твой труд и твои мысли, — это подарок судьбы.

Во время первой нашей встречи, в 2000 году, он высказывал свое отношение к некоторым проблемам заповедника. Я был не согласен, но ничего ему не сказал. Люди консервативны. Позже, столкнувшись с фактами, он изменил свое мнение. Это уже было ближе к классическим взглядам на заповедник, что приятно удивило. Звал меня на конференцию (Теріошколу) в Провалье. Я не приехал...

Следующая встреча состоялась во время моей командировки в Луганский заповедник в 2002 году. Они с Форощуком «закатили» мне настоящую встречу. После фразы о каком-то там моем вкладе в работу Луганского заповедника лихорадочно начал вспоминать, что мы там с коллегами натворили. Что же они считают вкладом?

Организация системы стационарных наблюдений в Стрельцовой и Провальской степи по птицам и мелким млекопитающим? Организация оперативной группы по контролю за

соблюдением природоохранного законодательства?... Оказалось, не то. Мы с Владимиром Леонидовичем Кочегурой — авторы первого фаунистического списка Луганского заповедника! Он заставил меня вспомнить, кто я такой.

Интересная деталь. В беседе с Сашей мне показалось, что он принимает участие в жизни одного человека, давно знакомого мне. Позже оказалось, что у них довольно-таки натянутые отношения... Удивительная способность понимать проблемы других людей и помогать им, невзирая ни на что, дается не каждому.

Во время поездки в Крым (Крымская териошкола) он познакомился в поезде с одним человеком. А на обратной дороге ночью (!) на полустанке, чему я был свидетелем, этот человек ждал его, чтобы передать часть своей библиотеки, книги по биологии. Саша бережно перекладывал их в стопки, перед тем, как сложить в сумку, рассматривал каждую в тусклом свете вагонной лампы.

Казалось, еще чуть-чуть, освоится он на новом месте, в Луганском пединституте, и сможет организовать комплексные экологические исследования в заповедниках, начатые в свое время В. Станчинским (ведь именно в Украине были впервые в мире проведены такие исследования, в Аскании-Нова). Но... Глупость.

Приближался новый 2005-й год. Сроки отправления открыток давно прошли. Но я все не решался. Ведь так и не сказал ему, что он значит в моей жизни. Наконец, написал. Намекнул, поздравил. Пусть хоть позже, но прочтает, порадует... Саша никогда не прочитал этой открытки. Она опоздала...

Летом 2005 года, проходя по Хомутовке, мы с женой встретили великолепный экземпляр степной гадюки. Практически на том же месте, где в 2004-м видели вместе с Кондратенко. Может, даже ту самую. Ядовитые змеи — не мой профиль. Поэтому колебался. Но тут вспомнил, как Саша быстро наклонился и уверенно взял змею в руки. Но раз он смог... Аккуратно наступаю на змею и наклоняюсь. Валя, моя жена, коллега и полевой товарищ, помогает произвести и записать все необходимые промеры. Гадюка возвращена в свою среду обитания — на мягкую землю слепышовины.

Встречаясь с Сашей, а особенно потом, вспоминая наши встречи, на полевых маршрутах и за рабочим столом не раз думал о том, как нечасто судьба дарит нам такие встречи.

Спасибо, Саша!

Владимир Тимошенко

Кафедральні зустрічі

Він відразу з'явився як лідер...

На кафедрі ми з'явилися одночасно, 1 вересня 2003 року, на третій рік її існування. Щоправда, зійшлися не відразу, хоча навіть столи наші стояли поруч: останнім рядом біля дверей у переповненій викладацькій. Перший день неформального спілкування — День вчителя, тобто за місяць після початку нашої викладацької історії. Це було справжнє «вливання» в колектив, і колектив доволі вливав у нас. Саша це прийняв якось просто, проте з гідністю, а я себе вела доволі стримано. Взагалі Саня завжди тримався статечно.

Від нашого першого знайомства, що сталося на Теріологічній школі 2001 року в Провальському степу. Ми з подругою були там у відрядженні. Приїхали за своїми справами, проте і жили, і харчувалися разом з учасниками Школи. Тоді Саша як один з її організаторів, вів вітальну вечірку, а згодом і одну з екскурсій степом, і ми були разом з усіма.

Саша був діловим, всезнаючим, в усьому видна була його висока краєзнавча і професійна підготовка. Я сприймала його як очевидно старшу і значно дорослішу людину. Вже згодом, на кафедрі, коли познайомилися вдруге, я дізналася про Санін молодший від мого вік і відразу перейшла на «ти». Нові курси і програми, загалом нова робота, якої ти до того не знали (хоча обидва працювали перед тим у школі, проте це зовсім інше), а так само спільні проблеми становлення як університетських педагогів зробили нас ближчими.

Ми мешкали поруч один від одного і від університету, а тому я, Саша і Сергій Віталійович Петренко нерідко збиралися увечері разом на дружні вечірки. Обговорювали проблеми кафедри, облаштування побуту, проте більше просто смішилися, співали, фоткалися. Ми дуже здружилися. Можна було звертатися з будь-якими проханнями: консультації, підміни пар, поради. Саня суперово знав не тільки зоологію, але й географію, краєзнавство, ботаніку. Петрович (Віталій Петрович Форощук), його колега по заповіднику) так Сашу і називав: «ботаністим зоологом». До речі, свою першу курсову Саня писав з ботаніки.

На всіх кафедральних і «прилеглих» тусовках Саня був яскравим і проявлявся безсумнівним лідером. На всіх неформальних зустрічах: і тости, і анекдоти на будь-яку поточну тему, дотепно, влучно і зі смаком! Саня утвердився швидко, що відразу доповнило його високі ділові якості. Широкі здібності, організованість і виконавча дисципліна — все це було важливим і для нас, і для нього, і по кафедрі йому стали доручати більшість важливих справ. На кафедрі нас було 13, ми були наймолодшими і за віком, і за педстажем. Проте це не перешкодило Саші швидко стати провідним фахівцем і організатором (звісно, разом із завідувачем) більшості важливих справ: і з проходженням акредитації, і з викладанням у відділеннях, і з розвитком контактів кафедри, і з організацією практик.

Однією з архіважливих особливостей Сані для нас усіх було його вміння виділити головне у купі поточних справ. Це цінували всі, і це допомагало всій кафедрі. Тому і більшість «проривів» кафедри не обходилося без Сані: хоч на поточних засіданнях, хоч при збиранні акредитаційних підписів. Акредитація екологічної спеціальності — це було «щось». Випробування і кафедри, і людей. Саша був в центрі подій і разом з Ольгою Петрівною Губською «втягнув» все на собі — від первинних документів до збору підписів членів комісії. Все було вперше, і загальна безпорадність була здолана його ентузіазмом і самовідданістю. Те саме повторилося і з «садово-парковим господарством». Весь успіх другої акредитації був підготовлений Олександром. Тягнули всією кафедрою, проте ключові поїздки у Львів і Київ, зустрічі, консультації були організовані ним. Шкода, сам не дожив до свята.

Загалом нам випало недовге і нечасте спілкування. В ту нашу першу осінь була 10 Теріологічна школа. Навантаження у нас як у новачків майже не було, і Саша без проблем поїхав у Крим. Потому — фотки, багато вражень і цікавих розповідей. Основне його педагогічне навантаження було в Старобільську, нашому відділенні. Саша там був весь перший семестр щотижня, з понеділка до четверга. Спілкуватися з ним вдавалося лише після роботи в четвер і в п'ятницю, у формі вже традиційних спільних вечірок.

Сані явно подобалося в Старобільську. Він провів там обидва осінні семестри і планував на третій рік те саме. Це всіх влаштовувало, оскільки мало хто захоплювався постійними відрядженнями. Що тягло? І робота спокійніша, і подібний до рідних «шкіл» і експедицій режим. Було холодно і з перервами електропостачання, проте мав якийсь запал здолання перешкод. І гарний одяг, і суперовий ліхтарик, який йому подарували на день народження друзі-кияни. Там працювала заступником декана його знайома, з якою він колись вчився, і це він також часто згадував як подарунок долі. Там був якийсь інший стиль життя. Він втомлювався, але прагнув туди знову. Звісно, це також був спокій від луганської суєти.

І все рівно яскравіше за інше згадую Стрільцівку, де ми всі проводили практику, щоправда у різних місцях. Ми багато екскурсували, вели заняття, а вечорами голівудили. Була історія з тим, як Сашина група (у тому числі Міша Колесніков) відібрали у вовка здобич: вже загризеного вовком байбака. Якраз був наступний день по Сашиному дню народження, і ми зібралися з візитом у їхній табір. Всі готувалися до зразково-показового розтину і такого ж смаження, що вміло робив Саня. Байбакова містика закінчилася святом гурманів. Наш подарунок Саші на день його народження (магнітофон-радіо для експедицій) був до серця, і «вовчу вечерю» дотепер пам'ятають усі її учасники.

Практики з Сашею, як і численні виїзди з ним у ліси і степи — найкращі уроки краєзнавства і сеанси доброго настрою для всіх учасників тих подій. Рік і чотири місяці, проведені разом із Сашею — ціла епоха. Після практик сформувався зоологічно-краєзнавчий кістяк, який оформився в клуб «Корсак», керований Сашею. Проте, це вже інша історія, в якій мені не довелося бути учасником.

В останній наш вечір, коли всією кафедрою святкували закінчення 2004 року, було кілька містичних подій. Все було яскраво і красиво. Кав'ярня, смачна їжа, веселощі, танці, я була Снігуркою, Сергій Віталійович — Дідом Морозом. Після карколомних «па», вже у прибиральні, я помітила, що загубилась улюблена біжутерія, яку я використовувала для таких вечірок. Це був мій талісман. А за годину загубилася і друга сережка. А ще за годину Саша загинув...

Я щаслива, що знала таку яскраву людину.

Лариса Душинова

Умел организовать всех и все

*Одним цветком земля беднее стала,
одной звездой богаче стали небеса...*

Саша умел организовать всех и все. Приходилось мне вести с ним практические занятия по радиоэкологии. Экскурсию, которую я запланировала провести с санэпидемстанцией в лабораторию радиобиологии, Саша организовал лихо, моментально. У меня бы на это ушли недели. И так везде, где бы мы ни были. Саша очень переживал то, что в педнагрузку получил сразу шесть дипломников. Для кого-то это благо: такая нагрузка компенсирует 2–3 лекционных курса, чем же расстраиваться? Вскоре стало понятно, насколько серьезно и требовательно Саша относился к дипломным работам. Он говорил нам: «это почти диссертация, и так должно быть». Переживал все как истинный научный руководитель, планировал структуру работ, ездил с дипломниками в поле, искал литературу, правил их тексты.

Были на практике. Были далекие походы, отличные вечера с играми, песнями, шутками. Его любознательность, жажда поиска проявлялись не только в зоологии, но и в ботанике. С маршрута он всегда возвращался с цветами, растениями, насекомыми, ящерицами.

Однажды на маршруте мы со студентами исследовали обочины дороги. Он со студентами на одной стороне, я на другой. Одна студентка с его стороны, не глядя по сторонам, решила перейти дорогу. Я вижу, как она переходит, и как на нее с огромной скоростью несется грузовик. Я ей кричу, она меня не слышит. Я закрыла в ужасе глаза в ожидании катастрофы. От страха я присела, закрыв уши. Затем оглянулась: Саша стоит надо мною, пытаюсь успокоить. Оказывается, его громкий голос спас ее².

Однажды там же, на практике в Ново-Псковском районе, у меня так разболелась голова, что я не могла подняться ни к завтраку, ни к обеду, ни к ужину. С погодой происходило что-то неладное. И со мной тоже. А оказалось, что не только со мной: вечером позвонила дочь с Луганска и сообщила, что у бабушки — моей мамы — случился инсульт... Саша на это отреагировал с таким пониманием, сочувствием и заботой! Я этого никогда не забуду. Он засуетился, стал собирать мои вещи и готовить мою машину к выезду. Я приехала в Луганск вовремя. Мама еще год прожила. А вот Саши через полгода не стало. Красивый душой и телом, он оставил красивый след в моей душе. Хочется сказать: одним цветком земля беднее стала, одной звездой богаче стали небеса.

Наталья Ерохина

---

² Цю історію при редагуванні текстів переповіла мені Оксана Приходько, яка і була цією необережною дівчинкою. Тоді Оксана отримала непросте завдання з маршрутом кілометрів на 60 з метою обстеження трьох місцезнаходжень. Один з викладачів — Леонід Лесняк — запропонував організувати виконання цього завдання з використанням автомобіля Наталії Степанівни. Однією з задач було обстеження популяції рідкісної орхідеї — зозулинця. Оксана повідала: «Ця популяція знаходилася понад дорогою на мокрому заплавному лузі. Олександр Вікторович сам поліз вибирати рослини з заводненої лучини, а я приймала їх і складала у гербарну папку. Далі сказав: «Йди до машини, я змию бруд». Повертаюся до машини і уважно дивлюся на Наталю Степанівну, намагаючись зрозуміти, чого вона так інтенсивно махає мені руками. Може, щоб я йшла швидше побачити щось цікаве. У цих думках машину не почула, аж раптом різкий ривок повернув мене на узбіччя: Олександр Вікторович бічним зором, взуваючись, миттєво оцінив ситуацію і вискочив на дорогу повернути мене. Все сталося в одну мить, і я лише почула суворе: «вечері здаватимеш мені іспит з правил дорожнього руху». — *Прим. ред.*

Все можно пережить, кроме смерти

*Боги устроили так, что всякий может отнять у нас жизнь,
но никто не в состоянии избавить нас от смерти.
(Луций Анней Сенека)*

Впервые мне посчастливилось встретить Александра Викторовича в 1998 году, когда он только пришёл на работу в Луганский природный заповедник. Мне тогда было всего-навсего восемь лет и меня восхищало все, что было связано с природой, понятно, что такой человек как Александр Викторович для меня стал просто находкой. Он был очень весёлым и жизнерадостным, трудолюбивым и ответственным, и главное — мог ответить на любой мой вопрос, а у меня их было «вагон и маленькая тележка».

Наиболее яркие воспоминания остались у меня с наших совместных экспедиций с Александром Викторовичем. Стоит отметить, что совестью и законом наших экспедиций был отец, а Александр Викторович был душой. «Душа» в экспедициях очень важна, когда ты идёшь, весь искусаанный комарами, по пойме, то ли перепрыгиваешь с камня на камень в Провальской степи, или, мучимый жаждой и усталостью, «долбишь» очередной метр канавок в Стрельцовке, без такого человека просто не обойтись. Самое удивительное, что Александр Викторович мог всегда поддержать, поднять настроение, переключить на другую волну, и ты перестаёшь думать о плохом, продолжая копать канавки.

Как-то раз нам пришлось рисовать номера пней на горельнике, который рубали лесники на заповедной территории. Очень падает настроение и опускаются руки, когда ты на очередном пне вырисовываешь номер 2789 (!). Но постоянные шутки и истории о природе, которыми сыпал Александр Викторович, держат тебя в строю, и ты дальше рисуешь: 2790, 2791...

Но, несмотря на свой задорный и весёлый характер, Александр Викторович был очень ответственным человеком. В память врезался случай на Донце. После очередных пройденных километров, уставшие и с огромным желанием освежиться, все мы пошли на реку; из взрослых был только Александр Викторович, который сам не сильно умел плавать. Он всегда говорил, что если кто-то будет тонуть, то он вылезет на берег и будет весело махать белым платочком. В тот день не было с нами отца, который был у нас на должности спасателя, я начал плохо чувствовать дно, кричать и барахтаться. Александр Викторович не вылез на берег, а тут же погрёб в мою сторону... К счастью, все обошлось, но в тот день я понял, насколько ответственный и надёжный этот человек, и что на него можно положиться.

Я очень рад, что судьба подарила мне шанс узнать такого прекрасного человека, как Александр Викторович, но он ушёл слишком рано. Хотя я знаю, что Александр Викторович остался жить в наших сердцах, так как, общаясь с любым человеком, он оставлял частичку себя. Прав был пророк Мухаммед: «Люди спят. Когда они умирают, они просыпаются».

Пётр Форощук

Единомышленники

Живым нужны слова, мертвым — память

Человек смертен, сколь бы неожиданно это и не случилось, а его дела остаются жить. И со временем даже появится тот, кто их продолжит. Поэтому, это скорее рассказ не о том, каким человеком был Викторovich, а о том, как он эту жизнь прожил, оставив добрую память о себе. К хорошему человеку быстро привыкаешь, но осознаешь это только лишь когда его теряешь.

Человека можно довольно быстро узнать в ситуациях, когда он сталкивается с трудностями и лишениями. Полевые исследования, экспедиции, ежедневные маршруты в жару или дождь, неблагоустроенность быта, опасные ситуации, минимум возможностей и максимум труда, труда ... и еще раз труда — это «поле», что так хорошо знают многие ученые, большинство из которых его любят особой любовью. Природа — это бог, в которого «полевики» свято веруют и которому поклоняются. И когда рядом с тобой человек одной веры, трудолюбивый, не напрягающий окружающих, который знает и умеет делать что-то лучше, чем другие — это надежный напарник. А после такого поля напряженность, трудности, лишения и остальной «негатив» вскоре сотрется, останется только одно — ощущение единения с природой и чувство радости от совместного общения. А это и есть счастье, которое некоторым не дано понять.

Я благодарен судьбе, что такой человек мне встретился. Еще до того, как мы стали коллегами, полем испытания для нас обоих стала Стрельцовская степь, после чего появилось взаимопонимание и взаимоуважение. С этого времени один стал Викторovichем, другой — Петровичем, невзирая на заметную разность в годах. Потому что каждый знал и умел делать что-то лучше, чем другой, а вместе получалось новое качество. Один дополнял другого, это как классический пример единства и борьбы противоположностей. И пускай Викторovich, в соответствии со своим предыдущим полевым опытом, вышел на первый наш совместный маршрут по степи в шортах и кедах, несмотря на все мои увещания. А я уж постарался провести его по таким местам, где карагана была особенно густая. После чего я его в шортах в поле больше не видел, но сапоги, как я советовал, он так и не надел.

Было довольно трудно добиться перехода Викторovichа на работу в заповедник. С одной стороны, мешала его неуверенность в необходимости этого, а с другой — нерешительность начальства. Герасимовка, где он тогда учительствовал и уже имел определенный авторитет, несмотря на то, что заочно учился в аспирантуре в Институте зоологии, «не отпускала» его. «Но упорство и труд все перетрут». Так в 1998 г. Викторovich стал «научником» в заповеднике. С таким коллегой мне стало легче работать, а всему коллективу — радостнее. Благодаря своему характеру Викторovich пришлось «ко двору» заповедника. Он был надежным напарником во всех заповедниковских делах, которого о помощи не надо особо просить. Было множество полевых выездов, была наука, были новые формы работы, были рейды по поддержанию заповедного режима, было общение в коллективе и встречи с приезжими специалистами. Были и недоразумения, которые мы сумели преодолеть. Это была жизнь, о которой теперь лишь остались приятные воспоминания.

Мы начали с того, что по-братски «поделили» весь животный мир заповедника: ему — млекопитающие и птицы, а мне — беспозвоночные и все остальное. Материал собирали вместе, но обрабатывали — каждый свою часть. Таким образом, это была уже вторая попытка возобновить научные исследования в заповеднике.

Начинали не с пустого места. Ориентиром служили работы бывшего «научника» заповедника В. Г. Сулика³, судьба которого была далеко не легкой, как и смерть — скоропостижна и преждевременна. Но нам повезло, мы успели с ним пообщаться, перенять опыт в поле, поучиться у него. Нас вдохновлял энтузиазм прекрасных специалистов, также «из бывших», приехавших по направлению Донецкого университета, — В. Л. Кочегуры⁴ и В. А. Тимошенкова. На основе их наблюдений и собранного ими материала впервые была издана фаунистическая сводка по позвоночным животным заповедника. Если с первым нас, к большому сожалению, судьба не свела, виной чему стала его преждевременная гибель, то встрече со вторым, ныне сотрудником заповедника Хомутовская степь, мы были рады. Мы ценили и радовались этим сподвижникам заповедного дела потому, что на своем опыте прочувствовали все превратности любых начинаний, стремления принести пользу в природоохранном деле. Но нам повезло, поскольку удалось сохранить взаимопонимание и взаимоуважение, что и придавало сил для плодотворной работы на протяжении семи лет. И результаты были.

Мы также, как и наши предшественники, собирали материал на переиздание фаунистической сводки. В этом преуспевал Викторovich: пока я увижу, а он уже поймал, что потом мне приходилось фиксировать на фото- или видеопленку. В качестве стимулирования проведения фаунистических исследований была учреждена премия: за каждую «доказательную» регистрацию нового особо-охраняемого вида на заповедной территории — несовершеннолетним выдавалось мороженное, взрослым — более серьезное. Как обычно мне доставалось значительно меньше вознаграждений, но зато я больше тратил денег на их покупку.

Это служило почвой для постоянных шуток в мой адрес, что лишь помогало делу. Но один раз Викторovich переусердствовал в этом, и мне пришлось «молодежь» проучить. Мы года два не могли подтвердить обитание ядовитой многоножки сколопендры в Провальской степи. В этот раз повезло мне первому, но я не спешил огласить такую удачу. А тут Викторovich, вернувшись с маршрута с радостной вестью, что подтверждено спустя тридцать лет обитание «исчезающего» вида сетчатокрылого насекомого аскалафа. Мне, конечно, пришлось раскошелиться на внушительную емкость пива, на большее я не согласился. А когда он меня допек шутками в адрес «старых старших научных сотрудников», я начал нагнетать обстановку по поводу возможной поимки сколопендры и вида причитающегося вознаграждения. Ставки росли, и было объявлено, что в качестве приза будет минимум как три звездочки. Да, конечно, Викторovich вскоре ее поймал, но приоритет, по заключению большинства членов экспедиции, остался за мной. Викторovich без труда понял «козни» старого научника, поэтому сошлись на более скромной «премии» за доблестный труд. А по возвращению была написана совместная заметка по аскалафу с харьковским энтомологом А. В. Захаренко, которая вскоре была опубликована.

Радовались общению, всячески помогали и учились у приехавших в то время в заповедник из разных городов (Киева, Харькова, Донецка, Нежина, Москвы и др.) таких специалистов, как: А. А. Бенедиктов, А. В. Бидзиля, И. В. Загороднюк, В. В. Мартынов, О. В. Пак, О. А. Петлеваный, Е. В. Рутьян, А. Н. Шешурак, А. Д. Штирц и других. В собранном нами материале они не редко обнаруживали редкие находки, которые мы без особых претензий на них с радостью отдавали. При этом наши мнения всегда совпадали: дилетантам всегда везет. Незнание не есть недостаток, осуждению подлежит только лень. А мы с Викторovichем не ленились собирать материал и не считали зазорным учиться у специалистов, некоторые из которых тогда даже еще не закончили университет. Поэтому и сами с пониманием относились к таким попыткам коллег помочь нам в сборе материала как: «Викторovich, на дереве сидела хищная птица с такой наглой мордой и близко подпустила! Скажи, какой вид?».

---

³ Владимир Григорьевич проработал в заповеднике около 7 лет; он был признанным всеми луганскими природоведами гением зоологии, а также таксидермии.

⁴ Владимир Леонидович проработал в заповеднике около 5 лет, сразу после окончания университета. Жизнь этого зоолога оборвалась в горах Кавказа (он был инструктором).

Были также в «Календаре природы» и дежурная стая воробьев, и вечно летающий над заповедником ворон, и стая сидевших «утей» на воде, и стрекошущие о чем-то сороки и тому подобное. От этого со временем приходилось отказываться. Были, конечно, и недовольные, которые не хотели учиться и работать. Но мы с Викторовичем сами не отлынивали от работы и набирались опыта, поэтому вправе были рассчитывать на подобное.

Возились со школьниками: выступали с лекциями и проводили экскурсии. А особенно увлеченных, членов Малой академии, брали с собой в экспедиции. Все они сейчас уже учатся в вузах, а некоторые из них даже избрали биологический профиль. Прошли полевую выучку и мои оба сына. И авторитет Викторовича у них, несмотря на мой официальный статус «ба-ти», почему-то был выше.

Не скупились тратить свою зарплату на очередную командировку на конференцию, на следующий выезд в поле или приобретение нужных материалов. День приезда в поле и день отъезда были неписаными праздниками. Было общение в неофициальной обстановке с сотрудниками отделений, которые нас принимали и помогали проводить исследования. Каждый участник экспедиции имел святое право принять в нем участие, включая и имевшихся гостей. Тем самым мы показывали им, в том числе и моим сыновьям, не только как надо работать в поле, но и как надо отдыхать. Правда, по какому непонятному стечению обстоятельств день приезда в Провалье не раз заканчивался почему-то обязательным тушением пожара в степи на Грушевском участке. После успешного тушения возвращались под утро уставшие, грязные, злые, с полученными мелкими травмами и вовсе без праздничного настроения. Дело зашло уже так далеко, что после очередной такой чрезвычайной ситуации мы уже готовы были упразднить приезд ... еще одним отъездом.

Не боялись лишнего адреналина в крови (слава богу, что только этим и заканчивалось) при проведении рейдов по поддержанию заповедного режима. Хорошо, когда «наших» было больше, чем «их». Но, такое случалось довольно редко. Зачастую спину прикрывал только Викторович. При ограниченных возможностях и несовершенстве существующего законодательства приходилось объяснять, уговаривать, просить. Если было понимание, то никаких проблем. При выраженной же озлобленности противника, особенно при явном численном его превосходстве — обидное отступление.

В очередном забеге «попробуй догони» за нарушителем Викторович понизил меня в должности, я стал просто старшим научным сотрудником, «старый» отныне было упразднено. Правда иногда и большинство не помогает. В очередном рейде «наехали» — при явном численном превосходстве «наших» — на двух навороченных нарушителей при машине и всяком таком, но худеньких и в очках. И ни у кого не вызывала сомнения неизбежность привлечения к законной ответственности нарушителей. Но, как оказалось, они смогли уехать в тот момент без всякого привлечения к ответственности, предложив храбрым участникам рейда ... двадцатку на покраску охранных знаков. Образованного человека никакая фигура не испортит и очки помогут. Когда они вернулись домой, то не поленились почитать законы и на следующий день приехали мириться с нами. С понимающими людьми легко, но со знающими — трудно, мировую пришлось значительно уменьшить. Показал нам, как в подобных случаях действовать, ставший в то время руководителем Станично-Луганского отделения подполковник в отставке А. И. Шпаков. Военный человек есть военный. Заповедный режим он сделал строгим, путем введения трудовой повинности для нарушителей. После чего надобность в предупредительных знаках почти отпала, сами местные предупреждали: «Туда не ходи, там работать заставляют».

Организовали конференцию и провели VIII териологическую школу-семинар. Викторович, как всегда, был инициатором и первым помощником, а я с незаменимым упорством старался дело довести до логического конца и был на страже «регламента» конференции. Поэтому и часто слышал обвинения в чрезмерном пристрастии к занудству. Тогда не соглашался, сейчас понял — есть грех.

Пытались создать музей в заповеднике. Викторovich из дому тащил подручный материал, разрабатывал бизнес-проекты и был дизайнером. Мне оставалось лишь это все сбить, сколотить, привинтить и построить вовремя. Доходило даже до того, что необходимые банки для коллекций мы собирали на мусорниках и свалках.

Не уваливали от хозработ, прикрываясь научной «неприкосновенностью»: заготавливали дрова, тушили пожары, убирали территорию усадьбы, рыли ловчие канавки. Викторovich из уважения к моей лысине перекидал в сарай причитающуюся мне часть угля.

Открыто отстаивали свою точку зрения, а когда надо — то и в печати, даже если она не нравилась официальным лицам. Подписывали всегда оба, если других желающих не было. А меня местные даже прозвали крикуном, когда с «хозяином» района, начальником местного лесхоза, позволил себе поговорить на повышенных тонах по поводу незаконных рубок в охранной зоне. «Не на жизнь, а насмерть» отстаивали идею расширения заповедника, необходимости которой было говорено еще в 1953 г. И только в 2004 г. это «чудо» свершилось в отношении Стрельцовой степи. А с расширением Провальской степи — «воз и ныне там», хотя дорога была расчищена, что не нравилось официальным лицам. Хлопот мы, конечно, им добавили. Так, говорят, что бывшему в то время мэру г. Свердловки пришлось целый месяц читать письмо одного из приверженцев расширения заповедника, и не потому, что оно было таким длинным, а потому, что было написано англичанином и на соответствующем языке. А тут еще незаконные рубки в охранной зоне Станично-Луганского отделения, о которой «зеленые» уж постарались проинформировать «всех и вся».

И при всем этом Викторovich еще успевал писать научные статьи, с которыми можно познакомиться в этой книге, защитил диссертацию, стал кандидатом наук, имеющим авторитет в научных кругах. Так долго и так хорошо не могли продолжаться дела, и как говорится в подобных ситуациях, добрые дела безнаказанными не остаются. Первым же пострадал, конечно, бывший в то время директор заповедника В. А. Борозенец. Он не дожидаясь момента расширения заповедника, сторонником которого был всегда. Плохое здоровье, сфабрикованное судебное дело и позиция невмешательства «сильных» мира сего способствовали преждевременной его смерти. А политика невмешательства была вызвана не какими-то решительными действиями, а скорее его нежеланием накидывать «узду» на беспокойных ученых, которые имели полное право на свое мнение. Да, если бы не плохое его здоровье, то было бы другое постановление суда, и у меня не осталось бы чувства вины. А так, Викторovich вскоре перешел на преподавательскую работу в местный вуз, оставив за собой полставки в заповеднике. Затем и я был вынужден, но «вчистую», перейти в аналогичную сферу.

Вот что значит иметь надежного напарника и единомышленника. А потом — эта дикая случайность. Но почему жизнь таких неординарных личностей, как Викторovichа, — любящего сына, умного ученика, перспективного сотрудника, «солнышка», патриота степного края, надежного напарника — так коротка? Да, яркая звезда погасла на нашем небосводе, это реальность жизни. Но она не исчезла, а кусочки ее, я уверен, остались во многих сердцах его друзей и близких. И в моем — тоже. Память о прекрасной совместной работе, чувство радости от единения с природой, которому он всемерно способствовал, остались и будут жить вместе со мной.

Виталий Форощук

Професіонал

«Саша відкрив для всіх нас схід України»

Поява на сході України такої визначної постаті, яким дуже швидко став для всіх Олександр Вікторович, було справжнім благословенням для всього далеко не тільки теріологічного загалу. Як влучно зауважив на одній з теріологічних шкіл всіма нами шанований Ігор Дикий, *«Саша відкрив для всіх нас схід України»*. Кого тільки не залучив до вивчення східних степів України Саша: і теріологів, і ентомологів, і іхтіологів, і герпетологів. І приймаючи їх у себе вдома, і привозячи їм унікальний матеріал для досліджень. Саша любив свій край і добре знав його історію і сучасність. Сприяли цьому і життя поза великим містом, і дідівська козацька історія, і Сашина біолого-географічна освіта, і надзвичайна любов до книжок та нових знань. Саша знав про свій край більше усіх відомих нам джерел, до того ж як жива людина, подавав це напрочуд красиво і з любов'ю. Це було від Бога. І наші походи з ним у краєзнавчий музей, і прогулянки старими вулицями Станиці. Всю згадувану у своїх оглядах давню літературу ніколи не цитував «у сліпу», як цим нерідко грішить молодь: все відшукуював і читав із захватом, переживаючи разом з авторами радість першовідкривача. Це було невід'ємною частиною його самого, не десь запозичене, а властиве йому...

На жаль, так було недовго: йому було відпущено лише 30 років. Повертаючись думками до наших перших зустрічей і до всього накопиченого і зібраного ним за коротке, проте яскраве життя, дивуєшся щастю знати таку людину. Адже цього могло і не бути. Нам пощастило. Життя вийшло значно коротшим, ніж про це думалося, але чи думалося про це взагалі? Стільки планів і думок. Рік по тому, перегорнувши усі написані Олександром сторінки і «переваривши» усі недописані рукописи, ясно усвідомлюєш щастя пережити все це разом. Коли згадуємо багаторазово цитованих Сашком Сомова, Черная, Мигуліна, Сахна та інших світочів східноукраїнської зоології, знаючи Сашині доробки і знання, як не здивуватися: він встиг зовсім не менше. А звикли говорити і писати про світочів як літніх втомлених працею науковців з бородами і вусами, зовсім не молодого і повного сил козака...

Кілька характеристичних нарисів про Олександра, якими хочу поділитися з колегами, і які засвідчують його самобутність і яскравість. І як людини, і як науковця.

Аспірантура. Після кількох листів, обмін якими відбувся весною 1993 року за сприяння Тетяни Шупової, Олександр з'явився в Києві у кабінеті нашого теріологічного Шефа, Ємельянова Ігоря Георгійовича. З кожним початківцем Шеф завжди веде першу розмову у стилі екзамену: що знаєте, чому це хочете, що можете навести у доказ, що знаєте з цього приводу. Після розмови шеф сказав: «Гаразд, сумнівів чи заперечень не маю, подавайте документи. Буду керувати». Що б ще, але Саша, про що я невдовзі дізнався, раптом каже: «а я до Вас і не збираюся, мене направили до Вас на бесіду. Хочу потрапити до Загороднюка» — «Тоді чого прийшли до мене?» — «Ну, наприклад, щоб підтримали». — «Подавайте документи». Чесність і щирість на рівні з небаченою зухвалістю.... З цього все й почалося. Знання хапав на льоту. Цінував усі поради, у тому числі й про те, з ким варто мати справу. Але насправді сам надзвичайно добре розбирався у людях. Саша дуже ревниво ставився до моїх дипломників, бувало і таке, що відправляв самих безталанних з них подалі, поки я, зайнятий матеріалом, того не чув. Так само він неодноразово «благословляв» декотрих з новачків. І в цьому теж ніколи не помилявся. Дивне вміння, яке я пояснити не міг, проте яке завжди було з Сашею і завжди виправдовувалося з часом. Врешті, всі, кого він знайшов за час аспірантури — Ярік Петрушенко і Лена Годлевська, Ігор Дикий і Аня Зайцева, імена одне краще іншого — у всіх він не помилювався, і всі були разом з ним і в радісні сонячні дні, і в дні смутку. Хоча, чесно сказати, смутку з Сашею не було. Було широко, тепло і сонячно.

Попри численні негаразди, які очікують кожного аспіранта в новій для нього інституції та в новому ще не зрозумілому йому світі поважних науковців, роки аспірантури пройшли на одному подиху: Саша жив експедиціями і спілкуваннями, матеріал йшов наче сам у руки, кандидатські курси та екзамени були якимось зайвим і малопомітним фоном, зоологія і краєзнавство були сенсом життя. Із захватом організовував експедиції, планував маршрути, ремонтував пастки, знаходив важливих для загального успіху людей. Коли я виявляв найменшу ліню до опрацювання нового матеріалу, Саша суворо оголошував черговий вирок шефові: 10 метрів канавок поза планом. Весело і бадьоро. Сам брався за все: і пастки, і матеріал, і їжа, і різна побутова «поточка» — все робилося, виправлялося, додалося наче самою природою. Це був справжній дослідницький талант: коли власних проблем практично не існує; є задачі і мета, і вони виконуються без надриву, просто і надійно. За роки аспірантури була зібрана унікальна колекція. І це було дуже серйозно: кожний зразок мав свою цінність, і Саша добре усвідомлював це, дбаючи про те, щоб весь матеріал потрапив до музеїв. Він був суперовим колектором: все цінне було помічено, і жодний здобутий Сашею зразок не пропав, не згинув і не загубився. Чуття матеріалу було надзвичайним. Достатньо було помріяти, наприклад, про актуальність вивчення каріотипу лісової мишівки зі Стрільцівського степу, і вже за тиждень у моєї київській оселі весело шкреблася жива! мишівка! «лісова»! зі Стрільцівки! Неймовірно! 50 років ніхто не знаходив! Так було багато разів.

Редакція-мама. Страшна звістка про Сашину смерть застала мене у Кракові. Не маючи можливості опинитися в Луганську, щоб попрощатися з Сашком і підтримати його родину, я писав листи до колег, аналізував всі прикраси життя і долі талановитих людей і хотів кричати. Чому так рано пішов з життя Сашко, людина, що дарувала усім нам стільки світла і насаги, весела і талановита, здібна у всіх справах, за які бралася... Чому стільки талантів передчасно пішло з нашого кола, тільки-но проявивши себе: Олександр Михайленко, Андрій Ястребцов, Сергій Тесленко, Олексій Корнюшин... Ніщо не сповіщало про близьку втрату. З редакції «Вісника зоології» мені тоді написали:

«Перша людина, про яку ми подумали, коли дізналися про страшну втрату, був ти. Бо вас з'єднувало набагато більше, ніж пристрасний інтерес до всього живого і така ж пристрасна жага пізнання світу і любові. Ви були спорідненими душами в цьому загубленому світові, і це щастя, що ваші душі знайшли одна одну. Дякувати Богові, що він жив поряд з нами, що ми знали і любили його. Ми завжди будемо пам'ятати Сашка як надзвичайно світлу, красиву і сонячну людину. Обнімаємо, цілуємо, сумуємо по тобі. Завжди твої. Галина Андріївна, всі ми».

Ми дружили з колективом редакції. Зовсім не тому, що там друкувалися, як казали злі язика наших опонентів. Раніше я сам, а пізніше і Саша і всі близькі колеги проходили там справжні школи: Вісник був для нас материнською коліскою: тут нас сварили і любили одночасно. Так може лише рідна матуся — навчити тому, як зробити краще і посварити за те, як не треба робити. Саша розумів, що науковця цінують, насамперед, за якісні публікації. Він не упирався, а вчився. Вчився добре і одночасно виробляв власний стиль. Але це не було лише школою. Була справжня дружба. Талант, який був у Сашкові, прагнув не лише до саморозвитку, ще більше цінувалося те невелике коло, в якому є собі подібні. Тонкі жарти, веселі історії, дотепи, розповіді про далекі мандри, дослідницькі приколи. Все це є невід'ємною частиною академічного життя. В Академії кожний початківець зустрічає величезну спеціалізацію. Лише після спільних експедицій люди зближуються, дізнаючись щось більше, ніж про об'єкт досліджень колеги. Саша швидко знаходив спільну мову. В редакції «Вісника» працювали і працюють надзвичайно талановиті люди, яким долею і фахом доручено правити інколи незграбні і малозрозумілі пересічній людині тексти титулованих науковців. Вони вміють розуміти викрутаси наукової думки і робити ці думки зрозумілими загалу. Вони мали би бути невеселими людьми, проте вони живі і веселі. Саша цінував це. Ми неодноразово чаювали з редакцією, і щоразу, приїжджаючи до Києва, хоч з новим рукописом, хоч без нього, Саша влаштував свято: їли кавуни, гуляли ввечері старими вулицями Києва, Саша багато розповідав про свої захоплення і експедиційні пригоди. Все як з мамою. *«Дякувати Богові, що він жив поряд з нами, що ми знали і любили його»...*

Дисертація. Цього слова бояться всі аспіранти. Можна зробити десятки таблиць і сотні вимірів, навіть написати одну-дві статті. Проте дисертація — щось окреме, велике і недосяжне. Так склалося в нашій країні здавна. Планки зависокі, вимоги непрості, задачі надреальні. Особливо з написанням. Вже згодом, коли все було позаду, Саша казав, що і сам би взявся керувати дисертацією, що кандидатська — це просто; головне — правильно все спланувати і скласти докупи. Проте це саме планування і складання докупи розтяглося на довгі чотири роки. Розробивши блок-схему роботи, що включала задачі, відповідні їм розділи і очікувані висновки, ми, відповідно до головних законів поперизму, багаторазово модифікували вихідну ідею і, врешті, від фауністики перейшли до аналізу структури угруповань та історичних змін фауни. Так само головна теза роботи — про остаточну руйнацію степового фауністичного ядра як зонального утвору — врешті була сформульована лише на попередньому захисті. А шлях до нього таки був непростий. І було тому багато причин.

Талантів вистачало на все, проте писати Саша не хотів. Це означало зупинку досліджень, що суперечило дослідницькому духові. Матеріалу було доста, але вихідні плани здавалися вже дитячими. Врешті домовилися про зміну фауністичної ідеї на ідею аналізу угруповань. Саме по собі рішення було простим, проте вимагало інших підходів до аналізу матеріалу і обговорення результатів. Було б добре, щоб перша ідея складала основу кандидатської, а друга — докторської. Матеріал був обсяжний і надійний, ідеї красиві, проте це все ще треба було викласти на папері. Закінчилася чергова експедиція по Луганщині, і я на місяць опинився у Сашиних обіймах. Саша продумав все до дрібниць, у тому числі вирішив усі чайні питання: великі пачки високоякісного «батіка» і персональна кружка чекали мене разом з Сашиним комп'ютером, який, дякуючи Ігореві Дикому, вже був у Саші. Жодної незручності, тільки працювати. А щоб не було переживань про те, що щось інше не устигається, кожний ранок Саша садив мене за комп'ютер до моїх файлів (я терміново готував до друку «савців Полісся») і йшов на господарку. Потому була спільна праця. Сам радів, коли кожна думка пропускала через подвійний — мій і його — фільтр. Так було майже місяць.

Другою «незручністю» був один наш вічний опонент, який усі роки супроводжував Сашу своїми зауваженнями. Я вже був адаптований і знав як уникати конфліктів. Саша ж сприймав все близько до серця, і навіть думав міняти тему. Було навіть так, що опонент знімав з друку статті Олександра, заявляючи на редколегії «Вісника», що як хтось таки опублікує ці праці, то він піде з редколегії. Я примусив Сашу ті самі версії відправити у інші редакції, і за півроку з двох солідних видань — «Зоологического журналу» і «Заповідної справи в Україні» прийшли абсолютно позитивні відгуки! Це додало впевненості у своїх силах і розставило крапки над «і». Саша повірив у успіх. До того ж, поповнення спектру видань збільшувало кількість потенційних читачів і майбутніх колег. Врешті, Олександр зрозумів те, що я повторював йому багаторазово: опоненти — це не зло, вони роблять нас кращими і сильнішими і є охоронцями нашого успіху. Це їхня робота. Він далеко не відразу погодився з цим, проте «на коло» дуже радів усьому, чого досягнув. Слава опонентам!

Так само сталося і на захисті Сашиної дисертації. Той самий опонент, не жалкуючи свого часу і емоцій, виступив з відгуком, повним зауважень. Саша відповів майже на всі, а з деякими для порядку погоджувався, хоча потому сварився, що я не дозволив йому відповісти на всі питання. Передивляючись нещодавно з Сашиною родиною відеозапис захисту, дивувався тому, як добре Олександр тримався. Спочатку він був напружений, але після теплих і веселих, не без піддівок, слів ведучого про самого Сашу і про керівника (себто мене), став усміхненим, і все пішло красиво і невимушено, майже по-домашньому. Навіть традиційна для захистів суперечка про українські назви тварин пройшла без великої крові. Захист був успішним, голосування — одноставним. Тільки Сашкові та його друзям-аспірантам не хотілося ділити стіл з такими опонентами. Накрили традиційну «галявину» для членів Ради, ще раз усвідомили недоречність свого перебування на святі і поїхали в Теремки, на біостанцію. Було сумно і водночас радісно. Дорогою згадувався фільм «бременські музики»: друзі були поза парканом, проте всі разом. Так промайнув день 27 травня 2003 року. На спомин про той день залишився мій відгук про Сашу-дисертанта:

«До спеціалізованої вченої ради Д26.153.01 при Інституті зоології НАНУ.

Відгук наукового керівника на дисертаційні дослідження Кондратенка Олександра Вікторовича за темою «Мікротеріофауна Донецько-донських та Донецько-приазовських степів» для здобуття наукового ступеня кандидата біологічних наук зі спеціальності 03.00.08 – зоологія

Олександр Вікторович працює у галузі теріології вже майже 10 років і добре знайомий більшості колег з часу його появи на 3-й теріологічній школі, що не могло пройти непоміченим. Вміння чітко сформулювати свої задачі та довести до кінця кожен почату справу, бажання знати свій фах із запасом на пів-фаху суміжного в кожний бік, не тільки «мікротеріологічність», але й висока соціологічна, екологічна та загальнозоологічна складова його повсякденних досліджень — чи не головні якості пана Олександра як професіонала-зоолога і прекрасного краєзнавця. Це знають всі, хто мав можливість працювати з ним безпосередньо, у тому числі в терені.

Щоб пояснити, які якості вирішили його долю як зоолога і відточували грані його професійної майстерності, варто сказати кілька неформальних речей: любить нові знання, любить землю, любить сім'ю і роботу, проте любить і відпочивати, любить все зараня прорахувати і не любить розкидатися на дрібниці, любить своїх колег і завжди стає за них горою, любить успіх, проте і працює на нього в поті чола, любить книгу і дуже цінує увагу до нього колег. Врешті, має добру пам'ять на все, що відбувається навколо, хоч у терені, хоч на засіданнях, і ця пам'ять його ніколи не підводить, хоч децо і хотілося б забути...

Цікавість роботи з Олександром особисто для мене визначалася і визначається також тим, що він має широкі знання і живий інтерес до всього, що цікаво і мені: окрім проблем вивчення мікротеріофауни, Олександр добре знає всі інші групи хребетних, є першокласним орнітологом, доволі добре — як для зоолога — знає ботаніку, географію, історію. Має надзвичайно тонкі смаки як у виборі тем дозвілля, так і виборі занять, як у виборі квітів для свого садочку, так і у виборі друзів і колег. Олександр Вікторович освоїв до найменших подробиць усі тонкощі проведення польових експедиційних досліджень, камеральної обробки матеріалу, підготовки звітної документації про результати досліджень у вигляді наукових публікацій та звітів. Працелюбність, дослідницький талант і повсякденна клопітка робота у заповіднику впродовж десятиліття загартували Олександра і зробили його надзвичайно фаховим дослідником. Наразі ми маємо надійного колегу, з яким співпрацюють всі зоологи, що цікавляться фауною східних теренів України.

Олександр Вікторович є активним учасником усіх наукових та природоохоронних ініціатив, які стосуються досліджень фауни, екології та охорони хребетних східної частини України. Він є членом орнітологічного та теріологічного товариств, одним з найактивніших учасників щорічної Теріологічної школи, сам провів одну потужну (на 70 учасників) міжнародну школу-семінар, є автором близько 20 наукових публікацій у різноманітних фахових виданнях.

Маючи можливість співпрацювати з Олександром Вікторовичем практично щороку продовж останніх шести років, я мав можливість багаторазово переконатися у працелюбності та творчих здібностях цього дослідника, його невідомій і безмежній любові до свого краю та його природи, у безперервній напруженій роботі, яка не переривалася жодного сезону.

Сподіваюся, таку думку поділяють усі, хто мав спільні експедиційні дослідження із дисертантом, зокрема і теріологи, орнітологи, ентомологи та акарологи нашого Інституту, наукових осередків Донецька, Харкова, Львова, тощо. Врешті, нагадаю посвяченим, як на 6-й Теріологічній школі (а відтоді пройшло вже 4 роки) професор К. Татарінова посвячував Олександра в клуб провідних зоологів-польовиків і пророчив йому успішне майбутнє. Що і сталося. Хто тепер з українських теріологів не знає пана Кондратенка? Хіба ті, кого теж ніхто не знає...

Дисертаційна робота Олександра Вікторовича є закінченим самостійним науковим дослідженням, всі положення якого достовірні, науково обґрунтовані і підтверджені великим фактичним матеріалом. Результати роботи мають велике значення для колег-теріологів та природоохоронців, для розвитку теріології в Україні загалом, про що красномовно свідчать і сама дисертація, і публікації автора, і численні позитивні відгуки колег, і сьогоднішня доповідь. Олександр пройшов хорошу школу, і життєву, і теріологічну, і поза сумнівом став визнаним фахівцем у своїй галузі.

старший науковий співробітник, кандидат біологічних наук

Ігор В. Загороднюк

27 травня 2003 р.»

Заповідник. Після року роботи в Герасимівці, де Олександр викладав «майже все», від географії до фізкультури, і де біологія займала своє невеличке місце, Саша почав страждати від нестачі поля: всі околиці і майже всю місцеву фауну він вже знав, розібрався навіть з кажанами. Ідея працювати у заповіднику виникла від початку, проте це було не просто. Спочатку взяли на пів-ставки, потім залишався на якусь частину педнавантаження в школі і врешті опинився в Кондрашівці. Тут було інше життя, з новими дослідницькими можливостями і старими проблемами малих замкнених колективів. На щастя, у заповідник тоді ж прийшов веселий і дотепний «Петрович» (Віталій Петрович Форощук), морський вовк, який після кількох рейсів Індійським океаном і захисту дисертації про камбал міцно закріпив свій якір на Луганській цілині. Пітерська школа, вміння шукати позитиви і висока організованість відразу і на довгі роки захопили Сашу. Цю дружбу вони пронесли через численні експедиції і наукові ради, разом викопали не одну канавку і пережили не одну спрагу і, врешті, разом пішли на викладацьку роботу. Я провів з ними два сезони і радію цьому. Згадується, як перед черговими виборами в країні, коли кошти робили з усього і коли недружні лісники рубали «кимось» підпалений шмат заповідника, судилися з директором, Саша і Петрович боролися за честь заповідника, а в тому і за честь Академії, у всіх інстанціях доводячи невинність директора. Мені довелося брати в тих подіях участь і ходити коридорами рідної Академії, організовуючи різні зустрічі. Директора врешті довели до смерті, боротьба на тому скінчилася, і з опущеними руками Саша пішов із заповідника. Це був перший великий програш, одна з найбільш сумних сторінок у природоохоронній історії. Справа, шита білими нитками, була закрита смертю. Саша не хотів лишатися в заповіднику. Захист дисертації все вирішив: Саша міг піти викладати в університет. Що невдовзі і сталося.

Університет. Знаючи з власного досвіду, що таке периферійний вуз, я не вітав Сашину ідею, проте іншого вибору не було. Від переїзду в Київ Олександр відмовився: не хотів кидати ні рідний край, ні родину. Край дійсно і несамовито любив. Родину також, до того ж мати була після складної операції, тато також з хронікою, сестра — інвалід з дитинства. В університет не брали: тут були свої розкладки, і Саша з його величезним науковим ентузіазмом міг не вписатися. Але підтримав декан. Тепер, пропрацювавши рік на цій кафедрі, знаю набагато більше, проте є речі, про які не хочеться говорити. Сашу шанували, і навіть дуже. Він був лідером: сам за власною ініціативою закривав усі організаційні «дірки», його кидали на прориви, його здобутками звітувалися і кафедра, і факультет. Проте, як тільки вигорала вакансія доцента, засідання проводили без нього, врешті все сталося так, що завідувачем кафедри екології став зовсім не він. Мій невлучний дотеп щодо перспектив завідування, палко підтриманий і весело обіграний колегами в Києві (кому ж ще бути?), а мова йшла про очевидну невідомість загалу можливих конкурентів, на жаль, виявився адресованим не лише Саші. Хоча всі знали, що акредитацію організував саме він. Життя продовжувало випробовувати. Почалася клопітка робота з організації власної школи: дипломники, магістранти, екологічно-туристичний клуб «Корсак», низка яскравих і працьовитих учнів. Численні публікації з ними, нові конференції, експедиції, громадська організація «Екопарк». Помалу все пішло вгору. Стали обговорювати деталі докторантури. Саша спішив жити, доволі жорстко підганяв мене з закінченням дисертації, щоб разом братися за Сашину. Не судилося. На факультеті з ним тримали щирю дружбу не тільки викладачі, але й студенти.

Він дружив з усіма, конфліктів уникав. Хто покликав його на двір після кафедральної вечірки, і як все сталося — знає лише одна людина. Справу закрили ще до висновку медичної експертизи... Не вірю, що смерть забирає найкращих, є таланти, які живуть довго. Не смерть забирає найкращих, зі смертю водять дружбу найгірші. Втрата жахлива і нестерпна навіть. А радість знати таку талановиту людину виявилася такою короткою... Рік пішов на підготовку цієї книги. Зробив, що міг і на що вистачило коштів і часу. Шкодную, що кафедра і заповідник нічим не допомогли. Сашкові друзі зробити багато. Хай ця книга буде частиною нашої спільної пам'яті. Дякую долі за щастя бути ці роки разом з Олександром.

Ігор Загороднюк